

Bruna KUNTIĆ-MAKVIĆ

SISCIENSIA KERCSSELICHIANA

UDK 930.2 (497.13 Siscija) »652«

Izvorni znanstveni rad

Antička arheologija

Oeuvre scientifique originale

Archéologie antique

Primljeno:

Reçu: 1994.03.21.

Bruna Kuntić-Makvić

HR-41000 Zagreb, Hrvatska,

Arheološki zavod

Filozofskog fakulteta,

I. Lučića 3

Adam Baltazar Krčelić unio je u latinsko djelo o povijesti zagrebačke biskupije (Zagreb 1770.) podatke o ostacima rimske Siscije. Podaci su relevantni za arheološko poznavanje Siscije. Mogu se uspoređivati s podacima drugih hrvatskih povjesničara latinista i sa sačuvanim spomenicima. Osobito zahvaljujući tim usporedbama, na primjeru Krčelićeva teksta mogu se utvrditi i neka načela koja valja poštivati kad se hrvatska latinistička literatura do XIX. st. koristi kao izvor arheoloških podataka.

Razmatrajući Katančićev opis Siscije utvrdili smo da se Matija Petar Katančić u njemu relativno često pozivao na Baltazara Adama Krčelića.¹ Krčelićevi podaci bili su mu osobito vrijedni jer je visoko cijenio izravna svjedočanstva s terena. Krčelić je pak šest godina župnikovao u Selima kraj Siska.

Nije stoga čudno što ga Katančić prvi puta spominje među najodličnijim modernim istraživačima starine čijim će se djelima poslužiti u poglavlju o Sisciji (KATANČIĆ 1795., 146). Na slijedećoj stranici navodi dugačak citat iz tiskanoga dijela Krčelićeve "Povijesti Zagrebačke biskupije" (KATANČIĆ 1795., 146-147). Premda je mnogo što

ispustio, citat korektno reproducira izvorno Krčelićevo mišljenje o tome što je otok Segestika i gdje je ležala stara Siscija (KRČELIĆ 1770., 11,12). Na kraju citata Katančić najavljuje i kritiku Krčelićevih postavki. Ispostavit će se da se s njime slaže o tome što je otok Segestika, ali ne i o smještaju stare Siscije.²

Vrijedilo je stoga razmotriti što je od povijesti Siscije i od sisačkih antičkih starina Krčelić zapravo unio u "Povijest Zagrebačke biskupije".

Ključna su mjesta četvrto i peto poglavlje, gdje je Krčelić dao pregled biskupija u Slavoniji prije Zagrebačke biskupije i raspravio o pitanju nije li možda Zagrebačka biskupija nastala prijenosom koje starije. O siscijskoj biskupiji riječ je na prvome mjestu.³

Krčelić uvodno razmatra o tome je li ona mogla biti apostolske starosti. Procijenivši izvore nedostatnima, ne želi tako nešto ustvrditi. Iznosi, međutim, niz dokaza da je siscijska biskupija doista bila vrlo stara. Počinje od napučenosti i blagostanja velikoga grada, nastavlja kršćanskim natpisima i ukopima da bi završio mučeništvom biskupa sv. Kvirina početkom IV. stoljeća. Raščlanjuje izvore o njegovoj smrti i nastoji prizor povezati sa sisačkim ambijentom te pokazati kako se razvijalo štovanje Kvirinovih relikvija.

Pri takvoj su koncepciji posve suvišni inače relativno izdašni izvori o tome kako je Segestika došla pod rimsku vlast i kako je utemeljena Siscija. Najstariji pisci na koje se Krčelić poziva su Plinije (4), Strabon (3) i Velej Paterkul (1). Potrebni su ponajviše da bi se odredio položaj Segestike. Zbog toga je Krčelić i prenio dva Plinijeva i po jedan Strabonov i Paterkulov citat. Na Strabona i Plinija pozvat će se još po dvaput dok bude utvrđivao smještaj grada i da bi potkrijepio čitaočevo uvjerenje o njegovoj starosti. Još dva poganska izvora (Amijana Marcelina i Antoninov itinerarij) u istu je svrhu samo imenovao. Einhardovim citatom o franačkom pohodu na Ljudevita Krčelić potvrđuje da je Siscija ili obnovljena, ili nastavila postojati. Stihove Aurelija Prudencija o sv. Kvirinu i njegovoj Sisciji⁴ prenio je bez kraćenja, a isto je tako citirao i opširan izvadak o Kvirinovu mučeništvu iz Rimskoga martirologija i analizirao podrobnosti iz njega (3). Za spise koncila u Serdiki i Akvileji, te za pismo pape Kornelija pozvao se na posrednika, starijeg povjesničara Wolfganga Laza (1).⁵ Slično tome varijante Kvirinova životopisa po kojima on konačnu muku ne bi bio podnio u Sisciji Krčelić spominje prema Vicenzu Lodovicu Gottiju (1).⁶ Uz to se služio i rukopisnom ostavštinom Pavla Rittera Vitezovića, zbog bilješke o siscijskom podrijetlu sv. Adalberta i sv. Marcijana (1). S poštovanjem se poziva i na "rukopisnu Povijest iliričkih svetaca" kojoj ne zna autora (3). Drži ga pouzdanim piscem i smatra da bi mu i znanstvenici odobravali kad bi se djelo objavilo. Jasno je da u više pitanja, počevši od eventualnog apostolskog utemeljenja siscijske biskupije pa do toga gdje su prave Kvirinove moći, zapravo polemizira s mišljenjima iz literature. No kako je sve to zajedno tek priprema za glavnu Krčelićevu temu, nije se smatrao potrebnim upuštati u izravne polemike niti u podrobnija razjašnjanja pojedinih pitanja.

Odjeljak o siscijskoj biskupiji jezgrovit je, bez suvišaka bilo koje vrste, uzorno usmjeren k piščevu cilju. Pokazuje znanstveničku razložitost i trpeljivost.

Najživlji su i najvredniji dijelovi u njemu oni, gdje se Krčelić poziva na materijalnu antičku ostavštinu Siscije. Općenito spominje novac, građevinske ostatke, natpise, grobove i lijesove. Stari se novac stalno iznova nalazi, a svjedoči da je Siscija imala više kovnica. *Rudera* pokazuju da je grad bio velik i zbog riječnoga položaja prikladan za trgovinu. Među njima su brojni *lapides*, podrazumijeva se s natpisima. Brojni su i *sepulchra* i *tumbae*, a kršćanski se mogu razlučiti od poganskih po grobnim priložima. Zahvaljujući tome, Krčelić smatra da raspoznaje odvojeno kršćansko i pogansko groblje. Daje i neke vremenske odrednice: 1739. bilo je kod kraljevske žitnice iskopano više sarkofaga koji se ondje mogu vidjeti. On je osobno bio nazočan kad je na suprotnoj obali Odre 1745. godine otkopan grob s reljefom pokojnika. To su zapravo okvirne godine njegova župnikovanja u Selima. Za tih je pak šest godina promatrao kako se pri kopanju nalaze lijesovi i grobovi, obilazio je teren i uspoređivao Plinijeve i Strabonove podatke sa stvarnošću, propitivao se u Siščana ima li kakve predaje o tome gdje bi se bio utopio sv. Kvirin, dao se za suše odvesti da mu mještani pokažu ostatke kupskoga mosta.

Prostor omeđen Odrom, Kupom i Savom prepoznaje kao otok Segestiku iz izvora i ondje bilježi ostatke bedema "koji su opasivali prostor poput grada, ali nevelik".⁷ Ovaj zidem omeđen prostor jasno razlikuje od moderne utvrde, a samu građansku Sisciju želi vidjeti između dva korita Kupe. Upravo je to ono u čemu se Katančić neće s njime složiti i u čemu Krčelić odstupa od današnjih mišljenja.⁸ Ostatke rimskoga mosta preko Kupe doduše je obišao, no nije smatrao da bi trebalo poblize opisati smještaj i izgled te sisačke znamenitosti.

Od pojedinačnih spomenika reproducira dva natpisa. Prvi je donio povezujući razmatranje o najranijem kršćanstvu i crkvenom ustroju u Panoniji sa zasebnom cjelinom o siscijskoj biskupiji. Izričito kaže da je osobno čitao nepotpun natpis sa slomljenoga kamena. Ponosno ističe da je na njemu prepoznao svećenički naslov flamina. Prije toga je iz Lučićeva *De Regno...* prenio odlomak Tome Arhiđakona gdje stoji da je ustroj kršćanske crkve slijedio dispoziciju poganskih protoflamina. Povezujući jedno s drugim, nalazi da se temeljem natpisa na kojem je sam prepoznao naslov flamina može dokazivati kako je siscijska biskupija vrlo stara. Krčelić je ovdje lijepo uspostavio vezu između literature, literarnog i natpisnog izvora, ali mu je uzmanjkalo epigrafičarske savjesnosti: niti je natpis prezentirao raščlanjen na redove, niti je dao podrobniji opis spomenika ili naveo gdje se on nalazi. Natpis u njega izgleda ovako:

F. P. AEL. MARCIANO FLAM.- -PRAEF. AN. XX.- -AVVAE MAXI-
MI- - -

Nije stoga čudno što se usprkos privlačnoj mogućnosti da se natpisom obrazlaže siscijski flaminat Katančić nije njime poslužio. Neraščlanjenih redova, natpis se kao siscijski pojavljuje u CIL III., 3979. U Korpusu je preuzet od Farlatija koji u *Illyricum sacrum* 5,318 također nije dao raščlambu po recima. Gentilicij je pročitani slabije nego kod

Krčelića (REL. mj. AEL.), ukoliko to nije puka prepisivačka ili slagarska greška. U Hoffillera i Sarije natpis je isključen iz siscijskog korpusa. Čini se da razlog leži u tome što su osobe koje se na njemu spominju istim izričajem natpisno posvjedočene na noričkom području, u daleko potpunijem natpisu (CIL III., 5663).⁹ Međutim, prema podacima Korpusa u Petra Apijana¹⁰ taj je natpis bio objavljen kao liburnski, a u W. Laza kao siscijski. Valjalo bi pretpostaviti da se radilo o više primjeraka istoga natpisa, ili o zabuni među sličnim natpisima kojoj je mogao znatno pripomoći nemarni humanistički način kojim su se natpisi u ono doba bilježili, reproducirali i objavljivali. U ljubitelja antike od humanizma pa do Krčelićeva doba (i kasnije) ne smije se isključiti niti krivotvorenje. Teško je ipak vjerovati da bi se Krčelić trudio izmisliti ili dijelom krivotvoriti natpis kojim će dokumentirati prvenstveno pogansku prošlost Siscije. Značilo bi to da je izravno lagao čitaocu da je vidio i čitao natpis, a zbog teme koja je u njegovome djelu ipak sporedna. I zbog svećeničkog zvanja, i zbog točnosti i savjesnosti koju Krčelić inače pokazuje, bit će njegovo svjedočanstvo istinito. Druga je pak stvar koliko je točno pročitao ono što je prenio. Zasad se čini najvjerojatnijim da je Publije Elije Marcijan doista imao spomenik u Sisciji, no da na njemu nije bilo titule flamina. Natpis koji Krčelić reproducira nikako se ne može povezati s poznatim sisačkim ulomkom gdje je sačuvana čitava riječ FLAMEN.¹¹ Komplicirana povijest objavljivanja ovoga natpisa upozorava da s Korpusom valja biti na oprezu kad su u pitanju natpisi koji su dijelom ili potpuno predani preko humanističkih skeda. Oprez nije potreban samo prema čitanju, već i prema temeljnim podacima o provenijenciji spomenika.

Drugi natpis što ga je Krčelić unio u "Povijest zagrebačke biskupije" posve je opravdano odabran da bi dokazao postojanje kršćanstva u Sisciji. To je natpis sa Severilinog kamenog sarkofaga. Krčelić se i opet nije pokazao akribičnim epigrafičarem: distinkcije i dioba teksta po recima uopće ga ne uznemiruju, čita i ono što ne piše, kratice donosi razriješene bez ikakva upozorenja na to, ne opisuje natpisno polje - čak niti kristograme u njegovim ansama, ne spominje reljef na sarkofagu. U njega je natpis ovakav:

HUIC ARCHAE INEST SEVERILLA FAMULA CHRISTI QUAE CUM
VIRO SUO VIXIT NOVEM CONTINUIS ANNIS, CUIUS POST OBITUM
MARCELLIANUS HANC SEDEM VIDETUR COLLOCASSE MARITUS.

Budući da je ovaj spomenik opisao i Katančić, lako je usporedbom njegove objave s Krčelićevom pokazati zašto je Mommsen hvalio stručni Katančićev rad.¹² To ne iznenađuje: Krčelić je stariji i ispravna objava antičke građe nije mu bila ciljem, a norme epigrafičke

publiciranja u njihovo vrijeme doista još nisu bile opće proširene, pogotovo kad se nije radilo o specijalističkoj objavi natpisnih zbirki.

KATANČIĆ 1795., 173:

HVIC ARCAE INEST. SEVE
RILLA FAMVLA.XPI.QVAE
VIXIT.CVM.VIRO.NOVEM
CONTINVIS.ANNIS.CVIVS
POST.OBITVM.MARCELLIANVS SE
DEM HANC VIDETUR.CONLOCASSE MARI
TVS

CIL III., 3996 = HOFFILLER & SARIA nr. 581:

.HVIC ARCAE INEST.SEVE
.RILLA.FAMVLA.XPI.QVAE
.VIXIT.CVM.VIRO.NOVEM
.CONTINVIS.ANNIS.CVIVS
5 .POST.OBITVM.MARCELLIANVS SE
DEM HANC VIDETVR.CONLOCASSE MARI
TVS

Iznenaduje, međutim, raznolikost terminologije i neosjetljivost dvojice hrvatskih latinista na likovno okruženje natpisa. Krčeliću je sarkofag *tumba ... cum inscriptione*, Katančiću *urna sepulchralis*. Kako spomenik postoji i zna se što zaista jest, Katančića je lako ispraviti. Neobično je da jezikoslovac Katančić naziva urnom nešto što bjelodano ne služi pepelu. Da ovisimo samo o njegovoj riječi, mogli bismo preuzeti pogrešan podatak. Krčelić izgleda terminološki pouzdanijim od Katančića. On sisačke grobne nalaze dijeli na *tumbae* i *sepulchra*, gdje se čini da su prvo posve precizno sarkofazi, a drugo različiti drugačiji ukopi.¹³ Ovaj primjer ukazuje na to da se ni jedan naziv u latinista ne može bez provjere uzeti kao valjan podatak o stvarnoj vrsti arheološke građe. Osobito valja paziti na one koji su slični stručnim terminima.

Ni Krčelić ni Katančić nisu donijeli crtež spomenika, no Katančić bar navodi da je spomenik nacrtao Marsigli¹⁴, prenosi njegov izmjer, upozorava da nije posve točno prenio natpis i upućuje na daljnje objave. Niti jedan ne precizira da je natpisno polje *tabula ansata* s kristogramima u ansama, niti izvješćuje o lozi i životinjskim likovima koji okružuju natpisno polje. To osobito začuđuje kod Katančića, koji je upravo opjevao značenje sarkofaga: "Jedinstveni spomenik starine, koji je jedini nadživio na mjestu gdje je bio postavljen iako je toliko barbarskih naroda gazilo ovim poljem i grad je srušen sa

zemljom... I budući da se ne može podići nikakvim današnjim spravama, ustraje ondje na istome mjestu gdje će razblažiti poglede radoznalaca.” Upozorenje je to da su se u latinističkoj predaji mogli bez traga izgubiti bitni podaci o likovnom oblikovanju spomenika čak i relativno visokog standarda.

Svojevrsno je upozorenje i opis kamena od kojeg je izrađen spomenik. Krčelić se nije na tome zadržavao. Katančiću je sarkofag *urna sepulcralis, uno marmoris frusto, e genere silicum, particulis schistosis*. Hoffiller je taj romantični opis sveo na “aus Kalkstein”.

Potpuna pripovijest o mjestu gdje se spomenik nalazio ne može se naći u jednoga autora. Krčelić piše da je spomenik uz korito Kocaricu gdje je Kraljevska žitnica, i po njemu određuje da je ondje bilo kršćansko groblje. To se podudara s Katančićevim opisom da spomenik stoji na izvornome mjestu u spomeničkom području koje je odijeljeno gradskim opkopom, s lijeva onome koji ide prema Savi. Hoffiller iznosi da je od 1551. godine stajao na župnikovu posjedu, da je kasnije bio vlasništvom obitelji Colussi. To ne mora nužno biti u suprotnosti s Krčelićevim i Katančićevim podatkom, no zbunjuje što Hoffiller ne spominje precizna svjedočanstva dvojice znanstvenika XVIII. stoljeća, a ističe da je putnica Theresia v. Artner vidjela 1825. sarkofag ležati u nekom kukuružištu.¹⁵ Oslanjajući se na pregled starije literature u CIL-u, Hoffiller je zanemario prenijeti podatak iz prve ruke, koji još k tome pripada povijesti hrvatske znanosti.¹⁶

Žalosno je utvrditi da je u stotinu godina između Katančićeva opisa i dolaska u Muzej sudbina teško pogodila spomenik. Katančić je još opisivao kako je poklopac za sarkofag zalijepljen tako čvrstim ljepilom (*ea glutinis specie*) da su ga pljačkaši morali željezom razbijati i podosta su ga straga oštetili. Hoffiller, međutim, izvješćuje da je sarkofag razbijen na više komada.

Najprivlačniji je Krčelićev podatak kako je pribivao nalazu groba na suprotnoj obali Odre. 1745. godine u njegovoj je nazočnosti otkopan kamen bez natpisa na kojem su bili skladno uklesani likovi muškarca i žene. Unutra u raci (*fossa*) pronađene su kosti pokojnika sa svjetiljkama koje su nosile trokutasti znak lončara, dvije staklenice pune vina i dva novčića. Po tome Krčelić zaključuje da je ovdje bilo pogansko groblje.

Kako ne spominje ni riječi o tome u što su tijela bila položena, valja pretpostaviti da se radilo o nadgrobnoj steli koja je stajala nad lijesom od materijala koji nije bio posebno atraktivan (tegule) ili je propao (drvo). U tekstu djela nije zapisao ništa podrobnije o novčićima. U repertoaru lucerni ovoga dijela Panonije nema trokutastog lončarskog žiga (VIKIĆ-BELANČIĆ 1971; 1975), no pitanje je što je Krčelić smatrao lončarevim znakom. Čak i ako smo skeptični prema staklenicama punim vina, i ako nam se ne čini vjerojatnim da je na steli bio osobito skladno uklesan par čija raka nije imala grobnu strukturu vrijednu spomena, valja utvrditi da je Krčelić solidno popisao sastavnice jedne grobne cjeline rimskoga doba koju je ispravno odredio poganskom. Vjerojatno je to i najstariji opis nadziranog otvaranja takve cjeline u hrvatskoj literaturi.

Krčelić je nastojao pretpostaviti gdje je mogla biti crkva s moćima sv. Kvirina prije no što su one odnesene iz Siscije. Zbog toga se i zanimao za antički sisački most. Prema

opisu muke, svetac je, naime, bačen s mosta i zatim je dugo plutao na površini vode. Istražujući prostor nizvodno od ostataka rimskog mosta, Krčelić je odlučio stati uz mjesnu predaju: mjesto utapanja sv. Kvirina bilo bi ono gdje je na obali podignut križ, a mučenikova je crkva bila podignuta ondje gdje je na kraju Galdova u Krčelićevo doba drvena kapelica sv. Kvirina. Na ovome Krčelić ne inzistira, već suzdržano iznosi pretpostavku.¹⁷

Krčelićevi podaci o antičkim nalazima u Sisku njegova doba korisni su kao svjedočanstvo zainteresiranog i obrazovanog očevice. Svjedoče o konkretnim nalazima, mada ne toliko precizno koliko bismo željeli. Usporedbom s izvještajima drugih pisaca i s arheološkim materijalom iz Siscije može se zahvaljujući Krčelićevu izlaganju utvrditi nekoliko pravila za sigurniji rad s hrvatskim latinističkim djelima koja posreduju arheološke podatke:

- potrebno je kontrolirati podrijetlo natpisa poznatih prvenstveno ili isključivo preko latinističke predaje;

- nijedan naziv u latinista ne može se bez provjere uzeti valjanim podatkom o stvarnoj vrsti arheološke građe; osobito su varljivi nazivi koji su slični modernim stručnim terminima;

- latinistička predaja u XVIII. stoljeću ne obazire se primjereno na likovnu opremu natpisa, te je moguće da potpuno propusti spomenuti kiparski ures spomenika;

- podaci o mjestu nalaska i sudbini pojedinih spomenika ili spomeničkih kompleksa u latinista mogu biti vrlo precizno izraženi, ali se zbog jezične prepreke u novijoj literaturi neprimjereno zanemaruju.

BILJEŠKE

- 1 KUNTIĆ-MAKVIĆ & ŠEGVIĆ 1992., str. 166, bilj. 5. i tabela Ib u prilogu.
- 2 KATANČIĆ 1795., 151. Osim toga se Katančić jedan puta poziva na Krčelićev *Auctarium* radi numizmatičkoga podatka (KATANČIĆ 1795., 167). Budući da u tiskanim dopunama Krčelićeve "Povijesti" nema nikakvih podataka o novcima iz Siscije, valja pretpostaviti da je Katančić imao uvida u rukopisnu Krčelićevu ostavštinu. Premda donosi isti natpis sa Severilina sarkofaga što ga je reproducirao i Krčelić, ne imenuje ga izravno već ga ostavlja anonimnog u skupini autora koji su nakon W. Laza nekorektno (ne poštujući retke) objavljivali taj natpis.
- 3 KRČELIĆ 1770., 10-18, o Sisciji 10-12.
- 4 Aurelije Prudencije Klement, kršćanski pjesnik, pisao je o. g. 400. Stihovi o sv. Kvirinu su iz djela *Kathemerina*.
- 5 Wolfgang Laz ili Latz, Beč 1514.-1565., nadareni filolog, po tituli i službi kraljevski povjesničar i liječnik. Vrlo plodan, no ne odveć sustavan pisac, a pogotovo ne kritičan kompilator. Povijesni sadržaji od klasične starine preko srednjovjekovja do suvremenih vojnopolitičkih analiza.
- 6 Vincenzo Lodovico Gotti, kardinal i pisac kompilacije *Veritas Christiana*. Krčelić precizno citira T. VI., *Persecutio Diocletiani* C. 13, paragraf 39, str. 523.
- 7 KRČELIĆ 1770, 11: *Locum ergo istum Segesticam fuisse insulam puto, in qua urbis instar locum fuisse moenia quae etiamnum visuntur indicant, non magna tamen urbs fuerit.*

